

College voor Examens

ECONOMIE VMBO

Syllabus centraal examen 2014

Juni 2012

Verantwoording:

© 2012 College voor Examens vwo, havo, vmbo, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	4
1. Syllabus Economie BB	5
1a. Verdeling examinering CE/SE	5
1b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	6
2. Syllabus Economie KB	16
2a. Verdeling examinering CE/SE	16
2b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	17
3. Syllabus Economie GT	29
3a. Verdeling examinering CE/SE	29
3b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	30

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Examens (CvE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan de syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2014. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2015 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2014 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2013 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2014 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cve.nl of aan CvE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Examens,
Drs. H.W. Laan

1. Syllabus Economie BB

1a. Verdeling examinering CE/SE

Tabel:

Verdeling van de examenstof economie BB over centraal examen en schoolexamen

Exameneenheden		B	CE	moet op SE	mag op SE
EC/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		B	
EC/K/2	Basisvaardigheden	X		B	
EC/K/3	Leervaardigheden in het vak economie	X	B	B	
EC/K/4A	Consumptie	X	B		B
EC/K/4B	Consumptie en consumentenorganisaties	X		B	
EC/K/5A	Arbeid en productie	X	B		B
EC/K/5B	Arbeid en bedrijfsleven	X		B	
EC/K/6	Overheid en bestuur	X		B	
EC/K/7	Internationale ontwikkelingen	X	B		B
EC/K/8	Natuur en milieu	X		B	

1b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

EC/K/3 Leervaardigheden in het vak economie

De kandidaat kan

- 1 economische verschijnselen, vraagstukken en ontwikkelingen beschrijven en/of verklaren:
  - oorzaken, gevolgen en oplossingen onderscheiden
  - gebruik maken van redeneringen binnen vooronderstellingen of contexten
  - een kosten- en batenanalyse maken, zowel van meetbare als niet meetbare factoren
- 2 relevante economische vragen herkennen en zelfstandig vragen formuleren met het oog op het verwerven van kennis en inzicht
- 3 verworven en/of aangeboden informatie over economische verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken verwerken:
  - economische begrippen en relaties herkennen en toepassen
  - onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaken
  - informatie (her)ordenen en zonodig bewerken
  - gegevens beoordelen op betrouwbaarheid, bruikbaarheid en representativiteit
  - conclusies en antwoorden formuleren
- 4 een beargumenteerd standpunt bepalen over een gegeven of zelf geformuleerde economische vraag:
  - feiten en meningen onderscheiden
  - belangen van diverse betrokkenen herkennen
  - relaties leggen met omstandigheden en achtergronden
  - eigen waarden en opvattingen uitwisselen en confronteren met andere waarden en opvattingen
  - mogelijke consequenties van een standpunt aangeven
- 5 een eenvoudig onderzoek verrichten op het terrein van consumptie en/of het terrein van arbeid en productie en/of op het terrein van economisch-maatschappelijke vraagstukken

EC/K/4A Consumptie, Consumentengedrag, Basis Geld- en Bankwezen, Budgettering

De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol van consument

- 1 bij verschillende vormen van consumptie de keuzeproblemen beschrijven, die zich daarbij kunnen voordoen door schaarste van middelen en tijd en door verschillen in urgentie van behoeften

Hij/zij betreft daarbij

- 1 voorbeelden van basisbehoeften en overige behoeften:
  - het feit dat basisbehoeften meer prioriteit hebben dan overige behoeften
  - de relativiteit van het begrip 'luke' in relatie tot het inkomen
  - het onderscheid tussen noodzakelijke en luke goederen/ diensten
- 2 de invloed van beschikbaarheid van middelen op consumptie:
  - beperkte mogelijkheden voor consumptie door gebrek aan tijd en geld
  - de noodzaak om prioriteiten te stellen
- 3 voorbeelden van zelfvoorziening, kopen, collectieve voorzieningen, gebruik van natuur:
  - zelfvoorziening: productie voor de eigen behoeften, productie voor de behoeften in gezinsverband
  - kopen: bedrijven die produceren voor behoeften
  - collectieve voorzieningen: de overheid produceert voor behoeften
  - gebruik van natuurlijke hulpbronnen: bijvoorbeeld verbruik grondstoffen, frisse lucht inademen, recreëren in de natuur

- 2 de eigen positie als consument vergelijken met die van anderen

Hij/zij betreft daarbij

- 1 verschillende vormen van inkomen:
  - inkomen uit arbeid:
    - loon of salaris
    - vakantiegeld
    - loon in natura
    - winst
  - inkomen uit bezit:
    - rente
    - dividend
    - huur
    - pacht
    - winst
  - inkomen uit overdrachten:
    - kinderbijslag
    - huursubsidie
    - bijstand
    - studiebeurs
- 2 informatie over inkomensverschillen in Nederland:
  - verschillen van inkomens zoals genoemd onder EC/K/4 2.1
  - verschillen in inkomens leiden tot verschillen in consumptie (koopkracht, preferenties)

- 3 aan de hand van voorbeelden factoren beschrijven, die van invloed zijn op veranderingen in het eigen consumentengedrag en dat van anderen in de loop van de tijd

Hij/zij betreft daarbij

- 1 veranderende persoonlijke en maatschappelijke behoeften:
  - de beïnvloeding van het eigen consumentengedrag en dat van anderen door bijvoorbeeld beschikbaar budget, gezinssamenstelling, sociale beïnvloeding, leeftijd, marketing en reclame, aandacht voor milieuaspecten, kennis van de koper
  - de beïnvloeding van het consumentengedrag in de tijd door bijvoorbeeld de tijd waarin men leeft, de vergrijzing, de technische ontwikkeling, aandacht voor veiligheid, aandacht voor milieuaspecten, inkomensontwikkeling
  - voorbeelden van sociale beïnvloeding van het consumentengedrag

- 2 het gebruik van consumenteninformatie:
  - bijvoorbeeld het gebruik van: een vergelijkend warenonderzoek, consumententijdschriften en rubrieken, productinformatie, websites voor consumenten
- 3 marketing en reclame:
  - De marketingmix is de gelijktijdige inzet en het in onderlinge samenhang gebruiken van de instrumenten:
    - productbeleid
    - prijsbeleid
    - plaatsbeleid
    - promotiebeleid
    - het onderscheid tussen commerciële reclame en ideële reclame
    - het onderscheid tussen informatieve en merkreclame
- 4 technologische ontwikkelingen:
  - nieuwe technieken zoals e-commerce
  - snelle productveroudering, zoals bij mobiele telefoons, computers en hun randapparatuur
- 4 aan de hand van voorbeelden het belang van geld voor de economie en de huidige vormen van het betalingsverkeer beschrijven:
  - de geldfuncties:
    - ruilmiddel
    - rekenmiddel
    - spaarmiddel
    - opotmiddel (**N.B. Het verschil tussen sparen en oppotten hoeft niet te worden uitgelegd.**)
  - de courante vormen van betaling
  - het omgaan met de bankrekening, rood staan en tegoed, berekenen van saldomutaties, telebankieren

- 5 motieven voor en gevolgen van sparen en lenen noemen

Hij/zij betreft daarbij

rente als vergoeding voor het uitlenen van geld:

- sparen en lenen als het overhevelen van koopkracht in de tijd
  - de motieven om te sparen
    - voor een doel
    - uit voorzorg
    - rente-opbrengst
  - de motieven om te lenen
    - aanschaf van duurzame consumptiegoederen
    - opvangen van tijdelijke liquiditeitstekorten (**N.B. Voor leerlingen kan gesproken worden van tijdelijke geldtekorten.**)
    - opvang van calamiteiten
  - de hoogte van de rente is afhankelijk van rentepercentage, looptijd, hoogte van het gespaarde of geleende bedrag
- 6 aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie een voorgenomen koopbeslissing beoordelen

Hij/zij betreft daarbij

1 behoeften en prioriteiten:

- de inventarisatie van behoeften en de rangschikking daarvan als onderdeel van het opstellen van een budgetplan
- de noodzaak om budgetten af te stemmen op de (te verwachten) ontvangsten

- 2 budgettaire mogelijkheden ten aanzien van kopen, sparen en lenen en de gevolgen daarvan:
  - de financieringsproblemen:
  - aan de hand van een gegeven budgetplan beredeneren of een bepaalde aankoop mogelijk is, of prioriteiten in uitgaven gesteld moeten worden, of en hoe bezuinigd moet worden of besteed of gespaard moet worden, of gereserveerd of geleend moet worden
  - de (on)mogelijkheid/zinvolheid van sparen bij (tijdelijke) liquiditeitsoverschotten
  - de (on)mogelijkheid van lenen als verantwoorde oplossing voor (tijdelijke) liquiditeitstekorten
- 3 sociale en commerciële beïnvloeding:
  - sociale beïnvloeding
    - bijvoorbeeld de smaak van een ander, de mening van de groep mensen waarin iemand zich thuis voelt
  - commerciële beïnvloeding door:
    - reclames, rol van het merk, de marketingtechnieken
- 4 economisch maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en derde wereld:
  - het milieu:
    - de eigen gezondheid en die van anderen
  - de werkgelegenheid:
    - in eigen land versus andere landen
  - de ontwikkelingslanden:
    - bijvoorbeeld kinderarbeid
- 5 eigen normen en waarden en die van anderen:
  - bijvoorbeeld normen en waarden ten aanzien van de economische en maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en ontwikkelingslanden
- 6 consumenteninformatie:
  - informatie voor consumenten is onder andere te vinden op de juiste websites, bij onafhankelijke deskundigen, in vergelijkende warenonderzoeken
  - informatie over de aard van het product vindt de consument bijvoorbeeld op keurmerken en labels
- 7 aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie, gegeven een aantal criteria een beargumenteerde koopbeslissing nemen, daarbij rekening houdend met de gevolgen van die koopbeslissing voor zichzelf en daarbij eventueel gebruik maken van ICT:
  - de gevolgen waarmee rekening moet worden gehouden:
  - de eigen (markt)positie als koper
  - de gevolgen voor het budget
- 8 uit een gegeven huishoudbudgetplan conclusies trekken over de financiële situatie van het samenlevingsverband

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de huishoudontvangsten:
  - inkomen uit arbeid:
    - loon of salaris, vakantiegeld, loon in natura
  - inkomen uit overdrachten:
    - kinderbijslag, huursubsidie, bijstand, studiebeurs
  - inkomen uit bezit:
    - rente, huur, pacht
- 2 de huishouduitgaven:
  - dagelijkse uitgaven:
    - huishoudelijke uitgaven (huishoudgeld), persoonlijke uitgaven (zakgeld)
  - vaste lasten en incidentele uitgaven:
    - de bestedingen (ten behoeve) van de kandidaat als deel van de gezinsbestedingen
  - de (gedeeltelijke) verantwoordelijkheid van de kandidaat nu en later voor en de (gedeeltelijke) invloed van de kandidaat op de bestedingen van het gezin
  - reserveringen

- 3 de financieringssituatie:
  - overschotten, tekorten
- 4 herleiden van gegeven huishouduitgaven per week/ maand/ twee maanden/ kwartaal tot uitgaven per jaar en omgekeerd
- 5 instanties die behulpzaam kunnen zijn bij budgetproblemen:
  - het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting
  - de Consumentenbond
- 6 berekening van de kilometerprijs en de kosten van verschillende vormen van vervoer gegeven de totale kosten in een periode en het aantal kilometers in deze periode:
  - kosten van fiets, bromscooter, auto, bus of trein

EC/K/5A Arbeid en productie, Produceren en het Bedrijfsleven

De kandidaat kan, met het oog op zijn rol in relatie tot arbeid en productie

- 1 aan de hand van voorbeelden uit het bedrijfsleven, (handelsondernemingen) het verband leggen tussen de begrippen kosten, opbrengsten, winst en verlies en berekeningen in dit verband maken met behulp van verstrekte of verzamelde gegevens in een realistische context

Hij/zij betreft daarbij

- 1 afzet:
  - de afzet is de verkoop in eenheden
- 2 omzet:
  - de omzet is de verkoop in eenheden maal de verkoopprijs exclusief BTW
- 3 verkoopprijs:
  - de verkoopprijs inclusief BTW is de consumentenprijs of winkelprijs:
    - de consumentenprijs/winkelprijs is opgebouwd uit de inkoopprijs verhoogd met de bedrijfskosten, een opslag voor de winst en de BTW
- 4 bedrijfskosten:
  - voorbeelden van bedrijfskosten:
    - huisvestingskosten, loonkosten, in- en verkoopkosten
- 5 brutowinst:
  - de brutowinst is het verschil tussen de omzet en de inkoopprijs van de verkopen (beide exclusief BTW)
- 6 nettowinst:
  - de brutowinst verminderd met alle bedrijfskosten is de nettowinst
- 7 de BTW:
  - de kandidaat moet de volgende berekeningen kunnen uitvoeren:
    - vanuit de verkoopprijs exclusief BTW de verkoopprijs inclusief BTW kunnen bepalen
    - vanuit de verkoopprijs inclusief BTW de verkoopprijs exclusief BTW kunnen bepalen
    - $\text{verkoopprijs inclusief BTW} = \text{inkoopprijs exclusief BTW} + \text{brutowinstmarge (in geld)} + \text{BTW}$
    - $\text{verkoopprijs exclusief BTW} - \text{inkoopprijs exclusief BTW} = \text{brutowinst}$
    - $\text{brutowinst} - \text{bedrijfskosten} = \text{resultaat (nettowinst of nettoverlies)}$

- 2 aan de hand van voorbeelden de samenhang verklaren tussen de begrippen arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit en welvaart

Hij/zij betreft daarbij

- 1 positieve en negatieve gevolgen van arbeidsverdeling:
  - de toename van de arbeidsproductiviteit
  - de welvaartstoename
- 2 factoren die de arbeidsproductiviteit beïnvloeden:
  - het begrip arbeidsproductiviteit (= productie per werkende per tijdseenheid)
  - arbeidsomstandigheden, scholing, arbeidsverdeling, arbeidsvoorwaarden, nieuwe technieken

- 3 aan de hand van voorbeelden uit eigen omgeving economische aspecten van betaalde en onbetaalde arbeid noemen/ beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de eigen keuze ten aanzien van betaalde en/of onbetaalde arbeid binnen en buiten het samenlevingsverband:
  - het onderscheid tussen betaalde en onbetaalde arbeid
  - het onderscheid tussen (hoog)geschoolde en ongeschoolde arbeid
  - het onderscheid tussen uitvoerende en leidinggevende arbeid
  - de keuze tussen betaald en onbetaald werk die mede afhankelijk is van de mate waarin betaald werk beschikbaar is

- 2 de arbeidsmarkt, overschotten en tekorten:
  - de arbeidsmarkt als het geheel van vraag naar en aanbod van arbeid
  - samenstelling van de vraag naar arbeid:
    - bezette arbeidsplaatsen en openstaande vacatures
  - de vraag naar arbeid van bedrijven en van de overheid
  - het aanbod van arbeid dat bestaat uit: werkenden en werkzoekenden
  - een tekort op de arbeidsmarkt dat schaarste aan personeel betekent
  - een overschot op de arbeidsmarkt dat werkloosheid betekent

- 4 oorzaken en gevolgen van geregistreerde en verborgen werkloosheid aan de hand van voorbeelden noemen, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau:
  - het (officiële) werkloosheidsbegrip (**N.B. Gedacht kan worden aan definities zoals die van CBS en CWI.**)
  - de over het land ongelijk verdeelde werkloosheid:
    - regionale werkloosheid
  - de over het jaar ongelijk verdeelde werkloosheid:
    - seizoenwerkloosheid
  - taken en werkzaamheden van de centra voor werk en inkomen (cwi):
    - arbeidsbemiddeling
    - werkloosheidsregistratie
    - regelen werkloosheidsuitkering
    - verwijzing
  - de verborgen werkloosheid:
  - de werkloosheidscijfers geven geen volledig beeld van de feitelijke situatie

Hij/zij betreft daarbij

- 1 stagnatie/ daling van de vraag naar goederen en diensten:
  - conjuncturele werkloosheid die aan de vraagkant veroorzaakt kan worden door daling/ stagnatie van de bestedingen (consumptie, investeringen, export, overheidsbestedingen)
- 2 veranderingen in de aanbodkant van de economie:
  - oorzaken van structurele werkloosheid aan de aanbodkant zijn bijvoorbeeld:
    - vervanging van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel
    - verplaatsing van productie naar een andere regio of naar het buitenland
    - vraag en aanbod van arbeid die niet goed op elkaar zijn afgestemd
    - vervanging van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel
    - nieuwe technieken die van invloed zijn op de omvang van de productie en de productiviteit
- 3 gevolgen voor inkomenssituatie, sociale situatie:
  - inkomensdaling
  - gemis aan sociale contacten
- 4 kosten van werkloosheidsuitkeringen:
  - de samenhang tussen de omvang van de werkloosheid en de kosten van de werkloosheidsuitkeringen
- 5 sociale onrust/ politieke instabiliteit:
  - bijvoorbeeld staking van werknemers bij dreiging massaontslag

- 5 aan de hand van voorbeelden mogelijkheden tot bestrijding van werkloosheid noemen, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau

Hij/zij betreft daarbij

- 1 vergroten van de vraag naar goederen en diensten:
  - toename van de bestedingen door het verhogen van de inkomens, het verlagen van de belastingen en sociale premies
  - het verhogen van overheidsuitgaven door het aanbesteden (het laten uitvoeren of het laten aannemen) van werken en het verlenen van subsidies
  - het verlagen van de prijzen door efficiënter te werken en/of innovatie (de technologische ontwikkelingen)
- 2 maatregelen in het kader van beloningen:
  - relatie tussen loonhoogte en de vraag naar arbeid
  - beïnvloeding van loonkosten via de belastingen

- 3 maatregelen in het kader van arbeidstijd/ bedrijfstijd:
    - verkorting van de arbeidstijd
    - verlenging van de bedrijfstijd
  - 4 kinderopvang:
    - kinderopvang als mogelijkheid om personeel aan te trekken en zodoende de mogelijkheid te bieden om zorg en werk te combineren
  - 5 scholing:
    - scholing waardoor de mogelijkheid ontstaat vraag en aanbod op deeldenmarkten beter op elkaar af te stemmen
  - 6 voorlichting:
    - de kandidaat moet zich hebben op de inkomensachteruitgang bij werkloosheid en op omscholingsmogelijkheden
- 6 in verschillende situaties van productie beschrijven dat zich keuzeproblemen voordoen in de afweging van kosten tegenover baten in engere zin en in de afweging van maatschappelijke kosten en baten:
- de kandidaat weet dat er verschil bestaat tussen bedrijfskosten (onderdeel van de verkoopprijs) en de kosten/ opbrengsten die niet in de verkoopprijs zijn opgenomen
  - de maatschappelijke kosten/ opbrengsten zijn soms moeilijk of in het geheel niet in geld uit te drukken
  - de productie en de consumptie kunnen positieve of negatieve bijwerkingen hebben, die worden ondervonden door anderen dan degenen die ze hebben veroorzaakt

EC/K/7 Internationale ontwikkelingen

De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol als burger

- 1 aan de hand van voorbeelden uit het eigen dagelijks leven het belang van het buitenland voor de Nederlandse economie beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 consumptie:

- de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de consumptie
- de samenstelling van de Nederlandse import: grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten
- de factoren die de omvang van de import bepalen: assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen; noodzakelijke import
- de belangrijkste toeleverende handelspartners van Nederland
- het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland
- de invloed van wisselkoersen op de prijs van de binnenlandse consumptie; **(N.B. Het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil.)**

- 2 productie:

- de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de productie:
  - de verwerking van buitenlandse grondstoffen
  - de handel in buitenlandse producten en diensten
- de samenstelling van de Nederlandse export:
  - grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten
- de factoren die de omvang van de export bepalen:
  - assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen; doorvoer
- de invloed van de productie op investeringen, werkgelegenheid en milieu in Nederland
- de belangrijkste handelspartners van Nederland
- het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland
- de invloed van wisselkoersen export en import **(N.B. Het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op import en export.)**

- 3 werkgelegenheid:

- de invloed van export en van import op de werkgelegenheid
- de invloed van de internationale concurrentiepositie op de werkgelegenheid
- Nederland als open economie

- 2 aan de hand van voorbeelden uit eigen dagelijks leven het belang van de Europese Unie beschrijven:

- de lidstaten van de Europese Unie (EU) en van de eurozone (EMU)
- vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal

Hij/zij betreft daarbij

- 1 consumptie:

- de invloed op de consumptie door:
  - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
  - gemeenschappelijke importheffingen
  - de toenemende concurrentie
  - het gebruik van de euro binnen de eurozone

- 2 export:

- de invloed op de export door:
  - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
  - de toenemende concurrentie
  - het gebruik van de euro binnen de eurozone

- 3 werkgelegenheid:

- de invloed op de werkgelegenheid door:
  - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
  - gemeenschappelijke importheffingen
  - de toenemende concurrentie
  - het gebruik van de euro binnen de eurozone
  - internationale concurrentievervalsing door subsidies en heffingen van de EU

- 3a oorzaken en gevolgen van onderontwikkeling in ontwikkelingslanden noemen en de invloed van internationale handel op de welvaartsverdeling in de wereld beschrijven:
- de welvaartsverdeling in de wereld blijft ongelijk:
    - langzame groei van de welvaart in de ontwikkelingslanden
    - snelle groei van de welvaart in de rijke landen

Hij/zij betreft daarbij

- 1 kenmerken van economische (onder)ontwikkeling:
  - de kenmerken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - laag inkomen per hoofd van de bevolking
    - grote werkloosheid
    - ondervoeding
    - snelle bevolkingsgroei
    - analfabetisme
- 2 oorzaken en gevolgen van economische (onder)ontwikkeling:
  - de oorzaken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - tekort aan natuurlijke hulpbronnen
    - beperkte scholing en technische kennis
    - gebrekkige infrastructuur
    - snelle bevolkingsgroei
  - de gevolgen van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - armoede
    - werkloosheid
    - lage levensverwachting

- 3b oorzaken en gevolgen van welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen beschrijven
- de oorzaken van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld:
  - lage wereldmarktprijzen
  - de invoerrechten van de rijke landen
  - de gevolgen van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld:
  - de immigratie in de rijke landen

Hij/zij betreft daarbij

- de hoogte van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in Nederland in vergelijking met dat van andere landen:
- nationaal inkomen en nationaal inkomen per hoofd van de bevolking

- 4 maatregelen en (eigen) activiteiten beoordelen op hun bijdragen aan de verkleining van de mondiale welvaartsverschillen:
- maatregelen zoals:
    - verhoging/ verbetering ontwikkelingssamenwerking
    - vermindering invoerrechten rijke landen
    - contingentering
  - eigen activiteiten zoals:
    - giften
    - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden

Hij/zij betreft daarbij

- 1 werkgelegenheid:
  - de invloed op de werkgelegenheid in Nederland en in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - vermindering invoerrechten
    - gebonden hulp
    - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden
- 2 inkomen:
  - de invloed op het inkomen in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - hulp bij de verbetering van de landbouw en industrie
    - aankoop van producten in ontwikkelingslanden
- 3 bestedingsmogelijkheden:
  - de invloed op de bestedingsmogelijkheden in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - giften bij acties
    - noodhulp
    - buitenlandse investeringen

2. Syllabus Economie KB

2a. Verdeling examinering CE/SE

Tabel:

Verdeling van de examenstof economie KB over centraal examen en schoolexamen

Exameneenheden		K	CE	moet op SE	mag op SE
EC/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		K	
EC/K/2	Basisvaardigheden	X		K	
EC/K/3	Leervaardigheden in het vak economie	X	K	K	
EC/K/4A	Consumptie	X	K		K
EC/K/4B	Consumptie en consumentenorganisaties	X		K	
EC/K/5A	Arbeid en productie	X	K		K
EC/K/5B	Arbeid en bedrijfsleven	X		K	
EC/K/6	Overheid en bestuur	X		K	
EC/K/7	Internationale ontwikkelingen	X	K		K
EC/K/8	Natuur en milieu	X		K	

2b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

EC/K/3 Leervaardigheden in het vak economie

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan

- 1 economische verschijnselen, vraagstukken en ontwikkelingen beschrijven en/of verklaren:
  - oorzaken, gevolgen en oplossingen onderscheiden
  - gebruik maken van redeneringen binnen vooronderstellingen of contexten
  - een kosten- en batenanalyse maken, zowel van meetbare als niet meetbare factoren
- 2 relevante economische vragen herkennen en zelfstandig vragen formuleren met het oog op het verwerven van kennis en inzicht
- 3 verworven en/of aangeboden informatie over economische verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken verwerken:
  - economische begrippen en relaties herkennen en toepassen
  - onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaken
  - informatie (her)ordenen en zonodig bewerken
  - gegevens beoordelen op betrouwbaarheid, bruikbaarheid en representativiteit
  - conclusies en antwoorden formuleren
- 4 een beargumenteerd standpunt bepalen over een gegeven of zelf geformuleerde economische vraag:
  - feiten en meningen onderscheiden
  - belangen van diverse betrokkenen herkennen
  - relaties leggen met omstandigheden en achtergronden
  - eigen waarden en opvattingen uitwisselen en confronteren met andere waarden en opvattingen
  - mogelijke consequenties van een standpunt aangeven
- 5 een eenvoudig onderzoek verrichten op het terrein van consumptie en/of het terrein van arbeid en productie en/of op het terrein van economisch-maatschappelijke vraagstukken

EC/K/4A Consumptie, Consumentengedrag, Basis Geld- en Bankwezen, Budgettering

De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol van consument

- 1 bij verschillende vormen van consumptie de keuzeproblemen beschrijven, die zich daarbij kunnen voordoen door schaarste van middelen en tijd en door verschillen in urgentie van behoeften

Hij/zij betreft daarbij

- 1 voorbeelden van het onderscheid tussen basisbehoeften en overige behoeften:
    - het feit dat basisbehoeften meer prioriteit hebben dan overige behoeften
    - de relativiteit van het begrip 'luke' in relatie tot het inkomen
    - het onderscheid tussen noodzakelijke en luke goederen/diensten
    - het onderscheid tussen basisbehoeften en overige behoeften
  - 2 de invloed van beschikbaarheid van middelen op consumptie:
    - beperkte mogelijkheden voor consumptie door gebrek aan tijd en geld
    - de noodzaak om prioriteiten te stellen
    - schaarste
  - 3 voorbeelden van zelfvoorziening, kopen, collectieve voorzieningen, gebruik van natuur:
    - zelfvoorziening: productie voor de eigen behoeften, productie voor de behoeften in gezinsverband
    - kopen: bedrijven die produceren voor behoeften
    - collectieve voorzieningen: de overheid produceert voor behoeften
    - gebruik van natuurlijke hulpbronnen: bijvoorbeeld verbruik grondstoffen, frisse lucht inademen recreëren in de natuur
  - 4 koop en verkoop als vorm van ruil:
    - geld fungeert bij koop en verkoop als ruilmiddel
    - directe ruil, indirecte ruil
    - chartaal geld, giraal geld
  - 5 de samenhang tussen ruil, maatschappelijke arbeidsverdeling en geldgebruik:
    - geldgebruik vergemakkelijkt de ruil, gemakkelijke ruil bevordert de maatschappelijke arbeidsverdeling (het ontstaan van beroepen)
- 2 de eigen positie als consument vergelijken met die van anderen het verschil in marktpositie tussen consumenten onderling en tussen consumenten en producenten beschrijven en daarbij de positie van jongeren als belangrijke doelgroep betrekken

Hij/zij betreft daarbij

- 1 verschillende vormen van inkomen:
  - inkomen uit arbeid:
    - loon of salaris
    - vakantiegeld
    - loon in natura
    - winst
  - inkomen uit bezit:
    - rente
    - dividend
    - huur
    - pacht
    - winst
  - inkomen uit overdrachten:
    - kinderbijslag
    - huursubsidie
    - bijstand
    - studiebeurs
    - studiekostenvergoeding
    - alimentatie
- 2 informatie over inkomensverschillen in Nederland:
  - verschillen van inkomens zoals genoemd onder EC/K/4A 2.1
  - verschillen in inkomens leiden tot verschillen in consumptie (koopkracht, preferenties)
- 3 verschil in machtspositie tussen consument en producent:
  - aantallen kopers en verkopers
  - juridische kennis

- productkennis
  - kennis van verkoopbevorderingstechnieken (zie EC/K/4A.3 marketing en reclame)
- 4 de invloed die (jonge) kopers uitoefenen op de omvang en aard van de productie:
- die invloed verschilt per doelgroep:
    - grootte van de groep
    - de koopkracht
    - de bestedingen
  - jonge kopers hebben een belangrijke invloed:
    - de omvang van hun koopkracht
    - de invloed op de bestedingen bij hen thuis
    - de vorming van koopgewoonten
- 3 aan de hand van voorbeelden factoren beschrijven die van invloed zijn op veranderingen in het eigen consumentengedrag en dat van anderen in de loop van de tijd

Hij/zij betreft daarbij

- 1 veranderende persoonlijke en maatschappelijke behoeften:
    - de beïnvloeding van het eigen consumentengedrag en dat van anderen door bijvoorbeeld beschikbaar budget, gezinssamenstelling, sociale beïnvloeding, leeftijd, marketing en reclame, aandacht voor milieuaspecten, kennis van de koper
    - de beïnvloeding van het consumentengedrag in de tijd door bijvoorbeeld de tijd waarin men leeft, de vergrijzing, de technische ontwikkeling, aandacht voor veiligheid, aandacht voor milieuaspecten, inkomensontwikkeling
    - voorbeelden van sociale beïnvloeding van het consumentengedrag
  - 2 het gebruik van consumenteninformatie:
    - bijvoorbeeld het gebruik van: een vergelijkend warenonderzoek, consumententijdschriften en rubrieken, productinformatie, websites voor consumenten
  - 3 marketing en reclame:
    - de marketingmix is de gelijktijdige inzet en het in onderlinge samenhang gebruiken van de instrumenten:
      - productbeleid
      - prijsbeleid
      - plaatsbeleid
      - promotiebeleid
      - het onderscheid tussen commerciële reclame en ideële reclame
      - het onderscheid tussen informatieve en merkreclame
  - 4 technologische ontwikkelingen:
    - nieuwe technieken zoals e-commerce
    - snelle productveroudering, zoals bij mobiele telefoons, computers en hun randapparatuur.
- 4 aan de hand van voorbeelden het belang van geld voor de economie en de huidige vormen van het betalingsverkeer beschrijven:
- de geldfuncties:
    - ruilmiddel
    - rekenmiddel
    - spaarmiddel
    - oppotmiddel (**N.B. het verschil tussen sparen en oppotten hoeft niet te worden uitgelegd**)
    - de courante vormen van betaling
    - het omgaan met de bankrekening, debetsaldo (rood staan) en creditsaldo (tegoed), debetrente, creditrente, berekenen van saldomutaties, telebankieren

- 5 motieven voor en gevolgen van sparen en lenen noemen en de rol van banken daarbij beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 rente als vergoeding voor het uitlenen van geld:
  - sparen en lenen als het overhevelen van koopkracht in de tijd
  - de motieven om te sparen:
    - voor een doel
    - uit voorzorg
    - renteopbrengst
  - de motieven om te lenen:
    - aanschaf van duurzame consumptiegoederen
    - opvangen van tijdelijke liquiditeitstekorten (**N.B. voor leerlingen kan gesproken worden van tijdelijke geldtekorten**)
    - opvang van calamiteiten
    - de hoogte van de rente is afhankelijk van rentepercentage, looptijd, hoogte van het gespaarde of geleende bedrag
- 2 financiële instellingen als bemiddelaars tussen vragers en aanbieders van geld:
  - de gezinnen, de bedrijven en de overheid als vrager en aanbieder van geld
  - de financiële instellingen als doorgeefluik van geld en/of bemiddelaars tussen vragers en aanbieders
  - voorbeelden van financiële instellingen: banken, bemiddelingsinstituten

- 6 aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie een voorgenomen koopbeslissing beoordelen

Hij/zij betreft daarbij

- 1 behoeften en prioriteiten:
  - de inventarisatie van behoeften en de rangschikking daarvan als onderdeel van het opstellen van een budgetplan
  - de noodzaak om budgetten af te stemmen op de (te verwachten) ontvangsten
- 2 budgettaire mogelijkheden ten aanzien van kopen, sparen en lenen en de gevolgen daarvan:
  - de financieringsproblemen:
    - aan de hand van een gegeven budgetplan beredeneren of een bepaalde aankoop mogelijk is, of prioriteiten in uitgaven gesteld moeten worden, of en hoe bezuinigd moet worden of besteed of gespaard moet worden, of gereserveerd of geleend moet worden
  - de (on)mogelijkheid/ zinvolheid van sparen bij (tijdelijke) liquiditeitsoverschotten
  - de (on)mogelijkheid van lenen als verantwoorde oplossing voor (tijdelijke) liquiditeitstekorten
- 3 sociale en commerciële beïnvloeding:
  - sociale beïnvloeding
    - bijvoorbeeld: de smaak van een ander, de mening van de groep mensen waarin iemand zich thuis voelt
  - commerciële beïnvloeding door:
    - reclames, rol van het merk, de marketingtechnieken
- 4 economisch maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en derde wereld:
  - het milieu:
    - de eigen gezondheid en die van anderen
  - de werkgelegenheid:
    - in eigen land versus andere landen
  - de ontwikkelingslanden:
    - bijvoorbeeld kinderarbeid
- 5 eigen normen en waarden en die van anderen:
  - bijvoorbeeld normen en waarden ten aanzien van de economisch-maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en ontwikkelingslanden
- 6 consumenteninformatie:
  - informatie voor consumenten is onder andere te vinden op de juiste websites, bij onafhankelijke deskundigen, in vergelijkende warenonderzoeken
  - informatie over de aard van het product vindt de consument bijvoorbeeld op keurmerken en labels

- 7 aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie, gegeven een aantal criteria, een beargumenteerde koopbeslissing nemen, daarbij rekening houdend met de gevolgen van die koopbeslissing voor zichzelf en voor anderen, en daarbij eventueel gebruik maken van ICT
- de gevolgen waarmee rekening moet worden gehouden:
    - de eigen (markt)positie als koper
    - de gevolgen voor het budget
    - de invloed van de bestedingen op werkgelegenheid en milieu in zowel binnen- als buitenland (ook ontwikkelingslanden)
    - de allocatieve werking van de bestedingen
- 8 uit een gegeven huishoudbudgetplan conclusies trekken over de financiële situatie van het samenlevingsverband en daarbij de eigen invloed beschrijven op beslissingen over de omvang en samenstelling van ontvangsten en uitgaven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de huishoudontvangsten:
  - inkomen uit arbeid:
    - loon of salaris, vakantiegeld, loon in natura
  - inkomen uit overdrachten:
    - kinderbijslag, huursubsidie, bijstand, studiebeurs, alimentatie
  - uitgekeerde winst
  - rente, huur
  - inkomen uit bezit:
    - rente, dividend, huur, pacht
- 2 de huishouduitgaven:
  - dagelijkse uitgaven:
    - huishoudelijke uitgaven (huishoudgeld), persoonlijke uitgaven (zakgeld)
  - vaste lasten, incidentele uitgaven:
    - de bestedingen (ten behoeve) van de kandidaat als deel van de gezinsbestedingen
    - de (gedeeltelijke) verantwoordelijkheid van de kandidaat nu en later voor en de (gedeeltelijke) invloed van de kandidaat op de bestedingen van het gezin
    - reserveringen
- 3 de financieringssituatie: overschotten, tekorten:
  - het budget versus de werkelijke ontvangsten en uitgaven:
    - een gegeven budgetplan vergelijken met de werkelijke ontvangsten en uitgaven over dezelfde periode en vaststellen of er sprake is van een tijdelijk of structureel liquiditeitstekort of overschot
- 4 herleiden van gegeven huishouduitgaven per week/maand/twee maanden/kwartaal tot uitgaven per jaar en omgekeerd
- 5 berekening van het gemiddeld totaal aan uitgaven in een periode met gegeven boekingsstukken:
  - bijvoorbeeld de gemiddelde persoonlijke uitgaven per week berekenen met behulp van de boekingsstukken van een maand
- 6 instanties die behulpzaam kunnen zijn bij budgetproblemen:
  - het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting
  - de Consumentenbond
- 7 berekening van reservering per maand, gegeven de aanschafprijs of vervangingsprijs, de gebruiksduur en een eventuele restwaarde:
  - aan de hand van herkenbare behoeften voorbeelden van duurzame consumptiegoederen, bijv. een wasmachine, bromscooter, computer een voorbeeldberekening kunnen maken:
    - aanschafwaarde of vervangingswaarde – restwaarde/ gebruiksduur in maanden
- 8 berekening van de kilometerprijs en de kosten van verschillende vormen van vervoer gegeven de totale kosten in een periode en het aantal kilometers in deze periode:
  - kosten van fiets, bromscooter, auto, bus of trein

EC/K/5A, Arbeid en productie, Produceren en het Bedrijfsleven

De kandidaat kan, met het oog op zijn rol in relatie tot arbeid en productie

- 1 aan de hand van voorbeelden uit het bedrijfsleven, (handelsondernemingen) het verband leggen tussen de begrippen kosten, opbrengsten, winst en verlies en berekeningen in dit verband maken met behulp van verstrekte of verzamelde gegevens in een realistische context

Hij/zij betreft daarbij

- 1 afzet:
  - de afzet is de verkoop in eenheden
- 2 omzet:
  - de omzet is de verkoop in eenheden maal de verkoopprijs exclusief BTW
- 3 verkoopprijs:
  - de verkoopprijs inclusief BTW is de consumentenprijs of winkelprijs:
    - de consumentenprijs/winkelprijs is opgebouwd uit de inkoopprijs verhoogd met bedrijfskosten, een winstopslag voor de winst en de BTW
- 4 bedrijfskosten:
  - voorbeelden van bedrijfskosten:
    - huisvestingskosten, loonkosten, in- en verkoopkosten, afschrijvingskosten
    - het verschil tussen vaste en variabele kosten
- 5 brutowinst:
  - de brutowinst is het verschil tussen de omzet en de inkoopprijs van de verkopen (beide exclusief BTW)
  - de brutowinst is een percentage van de inkoopprijs
- 6 nettowinst:
  - de brutowinst verminderd met alle bedrijfskosten is de nettowinst
- 7 de BTW:
  - de kandidaat moet de volgende berekeningen kunnen uitvoeren:
    - vanuit de verkoopprijs exclusief BTW de verkoopprijs inclusief BTW kunnen bepalen
    - vanuit de verkoopprijs inclusief BTW de verkoopprijs exclusief BTW kunnen bepalen
    - $\text{verkoopprijs inclusief BTW} = \text{inkoopprijs exclusief BTW} + \text{brutowinstmarge (in geld of in procenten)} + \text{BTW}$
    - $\text{verkoopprijs exclusief BTW} - \text{inkoopprijs exclusief BTW} = \text{brutowinst}$
    - $\text{brutowinst} - \text{bedrijfskosten} = \text{resultaat (nettowinst of nettoverlies)}$

- 2 aan de hand van voorbeelden de samenhang verklaren tussen de begrippen arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit en welvaart en in dit verband arbeidsverdeling in en buiten het samenlevingsverband en tussen bedrijven onderscheiden

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de toegenomen afhankelijkheid tussen individuen, samenlevingsverbanden, bedrijven en overheid:
  - het begrip arbeidsverdeling:
    - de arbeidsverdeling tussen individuen onderling, tussen bedrijven en samenlevingsverbanden, tussen de bedrijven onderling en tussen de bedrijven en de overheid
    - de ruil als gevolg van arbeidsverdeling en de daardoor ontstane afhankelijkheid tussen individuen, samenlevingsverbanden, bedrijven en overheid
- 2 positieve en negatieve gevolgen van arbeidsverdeling:
  - de toename van de arbeidsproductiviteit
  - de welvaartstoename
  - een ver doorgevoerde arbeidsverdeling leidt tot vervreemding tussen werknemer/arbeider en eindproduct
- 3 factoren die de arbeidsproductiviteit beïnvloeden:
  - het begrip arbeidsproductiviteit (= productie per werkende per tijdseenheid)
  - arbeidsomstandigheden, scholing, arbeidsverdeling, arbeidsvoorwaarden, nieuwe technieken
- 4 emancipatorische aspecten bij arbeidsverdeling:
  - geen verschillen in toegankelijkheid van beroepen voor mannen en vrouwen
  - geen beloningsverschillen voor dezelfde arbeid
  - mogelijkheden voor deeltijdarbeid.

- 5 interculturele aspecten bij arbeidsverdeling:
- integratie van de allochtone beroepsbevolking in verschillende functies in het arbeidsproces
- 3 aan de hand van voorbeelden uit eigen omgeving economische aspecten van betaalde en onbetaalde arbeid noemen/beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de eigen keuze ten aanzien van betaalde en/of onbetaalde arbeid binnen en buiten het samenlevingsverband:
- het onderscheid tussen betaalde en onbetaalde arbeid
  - het onderscheid tussen (hoog)geschoolde en ongeschoolde arbeid
  - het onderscheid tussen uitvoerende en leidinggevende arbeid
  - de keuze tussen betaald en onbetaald werk die mede afhankelijk is van de mate waarin betaald werk beschikbaar is
  - het verschijnsel zwart werk waarin een deel van de betaalde arbeid plaatsvindt:
  - de waarde van deze productie wordt buiten de registratie gehouden **(N.B. Hierbij kan verwezen worden naar definities als die van het CBS.)**
- 2 de arbeidsmarkt, overschotten en tekorten:
- de arbeidsmarkt als het geheel van vraag naar en aanbod van arbeid
  - de samenstelling van de vraag naar arbeid: bezette arbeidsplaatsen en vacatures
  - de vraag naar arbeid van bedrijven en van de overheid
  - het aanbod van arbeid dat bestaat uit: werkenden en werkzoekenden
  - een tekort op de arbeidsmarkt dat schaarste aan personeel betekent met gevolgen voor lonen, arbeidsvoorwaarden, internationale concurrentiepositie
  - een overschot op de arbeidsmarkt dat werkloosheid betekent met gevolgen voor lonen, arbeidsvoorwaarden, concurrentiepositie
- 4 vormen, oorzaken en gevolgen van geregistreerde en verborgen werkloosheid aan de hand van voorbeelden beschrijven/noemen, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau:
- het (officiële) werkloosheidsbegrip **(N.B. Gedacht kan worden aan definities zoals die van CBS en CWI.)**
  - de over het land ongelijk verdeelde werkloosheid:
  - regionale werkloosheid
  - de over het jaar ongelijk verdeelde werkloosheid:
  - seizoenwerkloosheid
  - taken en werkzaamheden van de centra voor werk en inkomen (cwi):
  - arbeidsbemiddeling
  - werkloosheidsregistratie
  - regelen werkloosheidsuitkering
  - verwijzing
  - de verborgen werkloosheid / werkgelegenheid:
  - de werkloosheidscijfers/ werkgelegenheidscijfers geven geen volledig beeld van de feitelijke situatie:
    - bijvoorbeeld de werkloosheidscomponent in de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, het niet of niet officieel vervullen van vacatures

Hij/zij betreft daarbij

- 1 stagnatie/daling van de vraag naar goederen en diensten:
- conjuncturele werkloosheid die aan de vraagkant veroorzaakt kan worden door daling / stagnatie van de bestedingen (consumptie, investeringen, export, overheidsbestedingen)
  - de vicieuze cirkel tussen bestedingen en werkloosheid
- 2 veranderingen in de aanbodkant van de economie:
- oorzaken van structurele werkloosheid aan de aanbodkant zijn bijvoorbeeld:
    - vervanging van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel
    - verplaatsing van productie naar een andere regio of naar het buitenland
    - vraag en aanbod van arbeid die niet goed op elkaar zijn afgestemd
    - vervanging van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel
    - nieuwe technieken die van invloed zijn op de omvang van de productie en de productiviteit

- 3 gevolgen voor inkomenssituatie, sociale situatie:
    - inkomensdaling
    - gemis aan sociale contacten
  - 4 kosten van werkloosheidsuitkeringen:
    - de samenhang tussen de omvang van de werkloosheid en de kosten van de werkloosheidsuitkeringen
  - 5 sociale onrust/politieke instabiliteit:
    - bijvoorbeeld staking van werknemers bij dreiging massaontslag
- 5 aan de hand van voorbeelden mogelijkheden tot bestrijding van werkloosheid noemen/ beschrijven, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau

Hij/zij betreft daarbij

- 1 vergroten van de vraag naar goederen en diensten:
    - toename van de bestedingen door het verhogen van de inkomens, het verlagen van de belastingen en sociale premies
    - het verhogen van overheidsuitgaven door het aanbesteden (het laten uitvoeren of het laten aannemen) van werken en het verlenen van subsidies
    - het verlagen van de prijzen door efficiënter te werken en/of innovatie (de technologische ontwikkelingen)
  - 2 maatregelen in het kader van beloningen:
    - relatie tussen loonhoogte en de vraag naar arbeid
    - beïnvloeding van loonkosten via de belastingen
    - loonkostensubsidies
  - 3 maatregelen in het kader van arbeidstijd/bedrijfstijd:
    - verkorting van de arbeidstijd om meer mensen aan het werk te helpen, (tijdelijke) verlenging van de arbeidstijd bij piekproductie
    - verlenging van de bedrijfstijd om de productie te vergroten, de vaste kosten per eenheid te beperken en daardoor goedkoper te produceren
  - 4 kinderopvang:
    - kinderopvang als mogelijkheid om personeel aan te trekken en zodoende de mogelijkheid te bieden om zorg en werk te combineren
    - de inspanning die overheid (subsidie) en werkgevers leveren om de kinderopvang te organiseren
  - 5 scholing:
    - scholing waardoor de mogelijkheid ontstaat vraag en aanbod op deelmarkten beter op elkaar af te stemmen
    - scholing als kostenpost en investering
  - 6 voorlichting:
    - de kandidaat moet zicht hebben op de inkomensachteruitgang bij werkloosheid en op omscholingsmogelijkheden
- 6 in verschillende situaties van productie beschrijven dat zich keuzeproblemen voordoen in de afweging van kosten tegenover baten in engere zin en in de afweging van maatschappelijke kosten en baten:
- de kandidaat weet dat er verschil bestaat tussen bedrijfskosten (onderdeel van de verkoopprijs) en de kosten die niet in de verkoopprijs zijn opgenomen
  - de maatschappelijke kosten/opbrengsten zijn soms moeilijk of in het geheel niet in geld uit te drukken
  - de productie en de consumptie kunnen positieve of negatieve bijwerkingen hebben, die worden ondervonden door anderen dan degenen die ze hebben veroorzaakt

EC/K/7 Internationale ontwikkelingen

De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol als burger

- 1 aan de hand van voorbeelden uit het eigen dagelijks leven het belang van het buitenland voor de Nederlandse economie beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 consumptie:

- de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de consumptie
- de samenstelling van de Nederlandse import:
  - grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten
- de factoren die de omvang van de import bepalen:
  - assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen
  - noodzakelijke import
- de belangrijkste toeleverende handelspartners van Nederland
- het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland
- de invloed van wisselkoersen op de prijs van de binnenlandse consumptie (**N.B. het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil.**)
- de Nederlandse import als percentage van het nationale inkomen

- 2 productie:

- de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de productie:
  - de verwerking van buitenlandse grondstoffen
  - de handel in buitenlandse producten en diensten
  - het buitenland als afzetgebied
  - klimaat en technologie
- de samenstelling van de Nederlandse export:
  - grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten
- de factoren die de omvang van de export bepalen:
  - assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen; doorvoer
- de invloed van de productie op investeringen, werkgelegenheid en milieu in Nederland
- de belangrijkste handelspartners van Nederland
- het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland
- de invloed van wisselkoersen export en import (**N.B. het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op import en export.**)
- de Nederlandse export als percentage van het nationale inkomen

- 3 werkgelegenheid:

- de invloed van export en van import op de werkgelegenheid
- de invloed van de internationale concurrentiepositie op de werkgelegenheid
- Nederland als open economie
- de samenhang tussen internationale arbeidsverdeling en internationale welvaart

- 2 aan de hand van voorbeelden uit eigen dagelijks leven het belang van de Europese Unie beschrijven:

- de lidstaten van de Europese Unie (EU) en van de eurozone (EMU)
- vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal

Hij/zij betreft daarbij

- 1 consumptie:

- de invloed op de consumptie door:
  - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
  - gemeenschappelijke importheffingen
  - de toenemende concurrentie
  - het gebruik van de euro binnen de eurozone

- 2 export:

- de invloed op de export door:
  - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
  - de toenemende concurrentie
  - het gebruik van de euro binnen de eurozone

- 3 werkgelegenheid:
- de invloed op de werkgelegenheid door:
    - rij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
    - gemeenschappelijke importheffingen
    - de toenemende concurrentie
    - het gebruik van de euro binnen de eurozone
    - internationale concurrentievervalsing door subsidies en heffingen van de EU
- 4 coördinatie van economische politiek:
- bescherming van de concurrentiepositie van de bedrijven in de EU-landen ten opzichte van de bedrijven uit andere landen
  - bevordering van een eerlijke concurrentie tussen bedrijven binnen de EU
  - gemeenschappelijke afspraken over het begrotingsbeleid van de nationale overheden:
    - tekort beperken
    - belastingpolitiek afstemmen
  - milieumaatregelen binnen EU-verband
  - de rol van de Europese Centrale Bank:
    - bankbiljettencirculatie
    - rente vaststellen
    - waarde van de euro bewaken
  - het belang van de waarde van de euro in relatie tot dollar, yen en pond. **(N.B. het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil en dergelijke.)**

3a oorzaken en gevolgen van onderontwikkeling in ontwikkelingslanden noemen en de invloed van internationale handel op de welvaartsverdeling in de wereld beschrijven:

- de welvaartsverdeling in de wereld blijft ongelijk:
- langzame groei van de welvaart in de ontwikkelingslanden
- snelle groei van de welvaart in de rijke landen

Hij/zij betreft daarbij

- 1 kenmerken van economische (onder)ontwikkeling:
- de kenmerken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - laag inkomen per hoofd van de bevolking
    - grote werkloosheid
    - ondervoeding
    - snelle bevolkingsgroei
    - analfabetisme
    - beperkte technische ontwikkeling
    - eenzijdige economische structuur
    - slechte positie op de wereldmarkt
    - ongelijke inkomensverdeling
- 2 oorzaken en gevolgen van economische (onder)ontwikkeling:
- de oorzaken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - tekort aan natuurlijke hulpbronnen
    - beperkte scholing en technische kennis
    - gebrekkige infrastructuur
    - snelle bevolkingsgroei
    - de invoerrechten van de rijke landen
    - internationale schuldverplichtingen
    - rampen en conflicten
    - politieke instabiliteit
  - de gevolgen van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - armoede
    - werkloosheid
    - lage levensverwachting
    - internationale schuldenproblematiek
    - politieke instabiliteit

- 3 economische onderontwikkeling als een vicieuze cirkel:
- een voorbeeld van een vicieuze cirkel: als gevolg van een laag inkomen kan weinig gespaard en geïnvesteerd worden. Hierdoor is slechts een geringe uitbreiding van de productie(capaciteit) mogelijk waardoor het inkomen per hoofd laag blijft

- 3b oorzaken en gevolgen van welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen beschrijven:
- de oorzaken van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld: lage wereldmarktprijzen (gevolgen voor de ruilvoet, **N.B. geen berekening**)
  - de invoerrechten van de rijke landen
  - de gevolgen van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld:
  - de immigratie in de rijke landen
  - geldstroom van arm naar rijk vanwege de schulden

Hij/zij betreft daarbij

- 1 hoogte van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in Nederland in vergelijking met dat van andere landen:
  - nationaal inkomen en nationaal inkomen per hoofd van de bevolking
- 2 het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking als gebrekkige maatstaf voor internationale welvaartsvergelijking:
  - het nationale inkomen (per hoofd van de bevolking) is een gebrekkige maatstaf, er wordt bijvoorbeeld geen rekening gehouden met:
    - zelfvoorziening
    - ongelijke inkomensverdeling
    - onbetaalde productie
    - factoren zoals de situatie in de gezondheidszorg, het analfabetisme

- 4 maatregelen en (eigen) activiteiten beoordelen op hun bijdragen aan de verkleining van de mondiale welvaartsverschillen:
- maatregelen zoals:
    - verhoging/verbetering ontwikkelingssamenwerking
    - vermindering invoerrechten rijke landen
    - contingentering
    - (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden
    - grondstofovereenkomsten/buffervorraden
  - eigen activiteiten zoals:
    - giften
    - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden

Hij/zij betreft daarbij

- 1 werkgelegenheid:
  - de invloed op de werkgelegenheid in Nederland en in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - vermindering invoerrechten
    - gebonden hulp
    - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden
- 2 inkomen:
  - de invloed op het inkomen in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - hulp bij de verbetering van de landbouw en industrie
    - aankoop van producten in ontwikkelingslanden
    - grondstofovereenkomsten
- 3 bestedingsmogelijkheden:
  - de invloed op de bestedingsmogelijkheden in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - giften bij acties
    - noodhulp
    - buitenlandse investeringen
    - (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden

- 5 de werking verklaren van maatregelen om onderontwikkeling te verminderen en de rol van de overheid en particulieren daarbij beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de maatregelen:
  - internationale hulp
  - (gunstige) voorwaarden bij leningen
  - bevorderen van vrije wereldhandel
  - handelsovereenkomsten
  - grondstofovereenkomsten
- 2 het Nederlands ontwikkelingsbeleid:
  - noodhulp
  - financiële hulp
  - kennis
  - de genoemde maatregelen en het Nederlandse ontwikkelingsbeleid hebben effecten op:
    - werkgelegenheid
    - inkomen
    - bestedingen
  - de overheid is verantwoordelijk voor bijvoorbeeld:
    - ontwikkelingssamenwerking
    - internationale overeenkomsten
  - particulieren zijn verantwoordelijk voor bijvoorbeeld:
    - eigen activiteiten
- 3 invloed op overheid:
  - onderscheid tussen noodhulp (korte termijn) en structurele hulp (lange termijn)

3. Syllabus Economie GT

3a. Verdeling examinering CE/SE

Tabel:

Verdeling van de examenstof economie GT over centraal examen en schoolexamen

Exameneenheden		GT	CE	moet op SE	mag op SE
EC/K/1	Oriëntatie op leren en werken	X		GT	
EC/K/2	Basisvaardigheden	X		GT	
EC/K/3	Leervaardigheden in het vak economie	X	GT	GT	
EC/K/4A	Consumptie	X	GT		GT
EC/K/4B	Consumptie en consumentenorganisaties	X		GT	
EC/K/5A	Arbeid en productie	X	GT		GT
EC/K/5B	Arbeid en bedrijfsleven	X		GT	
EC/K/6	Overheid en bestuur	X	GT		GT
EC/K/7	Internationale ontwikkelingen	X	GT		GT
EC/K/8	Natuur en milieu	X		GT	
				GT	
EC/V/1	Verrijkingstof	X	GT		GT
EC/V/2	Verwerven, verwerken en verstrekken van informatie	X		GT	
EC/V/3	Vaardigheden in samenhang	X	GT		GT

3b. Specificatie van de globale eindtermen voor het CE

EC/K/3 Leervaardigheden in het vak economie

De kandidaat beheerst een aantal strategische vaardigheden die bijdragen tot de ontwikkeling van het eigen leervermogen.

De kandidaat kan

- 1 economische verschijnselen, vraagstukken en ontwikkelingen beschrijven en/of verklaren:
  - oorzaken, gevolgen en oplossingen onderscheiden
  - gebruik maken van redeneringen binnen vooronderstellingen of contexten
  - een kosten- en batenanalyse maken, zowel van meetbare als niet meetbare factoren
- 2 relevante economische vragen herkennen en zelfstandig vragen formuleren met het oog op het verwerven van kennis en inzicht
- 3 verworven en/of aangeboden informatie over economische verschijnselen, ontwikkelingen en vraagstukken verwerken:
  - economische begrippen en relaties herkennen en toepassen
  - onderscheid maken tussen hoofd- en bijzaken
  - informatie (her)ordenen en zonodig bewerken
  - gegevens beoordelen op betrouwbaarheid, bruikbaarheid en representativiteit
  - conclusies en antwoorden formuleren
- 4 een beargumenteerd standpunt bepalen over een gegeven of zelf geformuleerde economische vraag:
  - feiten en meningen onderscheiden
  - belangen van diverse betrokkenen herkennen
  - relaties leggen met omstandigheden en achtergronden
  - eigen waarden en opvattingen uitwisselen en confronteren met andere waarden en opvattingen
  - mogelijke consequenties van een standpunt aangeven
- 5 een eenvoudig onderzoek verrichten op het terrein van consumptie en/of het terrein van arbeid en productie en/of op het terrein van economisch-maatschappelijke vraagstukken

EC/K/4A Consumptie, Consumentengedrag, Basis Geld- en Bankwezen, Budgettering

De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol van consument

- 1 bij verschillende vormen van consumptie de keuzeproblemen beschrijven, die zich daarbij kunnen voordoen door schaarste van middelen en tijd en door verschillen in urgentie van behoeften

Hij/zij betreft daarbij

- 1 voorbeelden van het onderscheid tussen basisbehoeften en overige behoeften:
    - het feit dat basisbehoeften meer prioriteit hebben dan overige behoeften
    - de relativiteit van het begrip 'luxe' in relatie tot het inkomen
    - het onderscheid tussen noodzakelijke en luxe goederen/ diensten
    - het onderscheid tussen basisbehoeften en overige behoeften
  - 2 de invloed van beschikbaarheid van middelen op consumptie:
    - beperkte mogelijkheden voor consumptie door gebrek aan tijd en geld
    - de noodzaak om prioriteiten te stellen
    - schaarste
  - 3 voorbeelden van zelfvoorziening, kopen, collectieve voorzieningen, gebruik van natuur:
    - zelfvoorziening: productie voor de eigen behoeften, productie voor de behoeften in gezinsverband
    - kopen: bedrijven die produceren voor behoeften
    - collectieve voorzieningen: de overheid produceert voor behoeften
    - gebruik van natuurlijke hulpbronnen: bijvoorbeeld verbruik grondstoffen, frisse lucht inademen, recreëren in de natuur
  - 4 koop en verkoop als vorm van ruil:
    - geld fungeert bij koop en verkoop als ruilmiddel
    - directe ruil, indirecte ruil
    - chartaal geld, giraal geld
  - 5 de samenhang tussen ruil, maatschappelijke arbeidsverdeling en geldgebruik:
    - geldgebruik vergemakkelijkt de ruil, gemakkelijke ruil bevordert de maatschappelijke arbeidsverdeling (het ontstaan van beroepen)
- 2 de eigen positie als consument vergelijken met die van anderen het verschil in marktpositie tussen consumenten onderling en tussen consumenten en producenten beschrijven en daarbij de positie van jongeren als belangrijke doelgroep betrekken

Hij/zij betreft daarbij

- 1 verschillende vormen van inkomen:
  - inkomen uit arbeid:
    - loon of salaris
    - vakantiegeld
    - loon in natura
    - winst
  - inkomen uit bezit:
    - rente
    - dividend
    - huur
    - pacht
    - winst
  - inkomen uit overdrachten:
    - kinderbijslag
    - huursubsidie
    - bijstand
    - studiebeurs
    - studiekostenvergoeding
    - alimentatie
- 2 informatie over inkomensverschillen in Nederland:
  - verschillen van inkomens zoals genoemd onder EC/K/4A 2.1
  - verschillen in inkomens leiden tot verschillen in consumptie (koopkracht, preferenties)
- 3 verschil in machtspositie tussen consument en producent:
  - aantallen kopers en verkopers
  - juridische kennis

- productkennis
  - kennis van verkoopbevorderingstechnieken (zie EC/K/4A.3 marketing en reclame)
- 4 de invloed die (jonge) kopers uitoefenen op de omvang en aard van de productie:
- die invloed verschilt per doelgroep:
    - grootte van de groep
    - de koopkracht
    - de bestedingen
  - jonge kopers hebben een belangrijke invloed:
    - de omvang van hun koopkracht
    - de invloed op de bestedingen bij hen thuis
    - de vorming van koopgewoonten
- 3 aan de hand van voorbeelden factoren beschrijven die van invloed zijn op veranderingen in het eigen consumentengedrag en dat van anderen in de loop van de tijd

Hij/zij betreft daarbij

- 1 veranderende persoonlijke en maatschappelijke behoeften:
    - de beïnvloeding van het eigen consumentengedrag en dat van anderen door bijvoorbeeld beschikbaar budget, gezinssamenstelling, sociale beïnvloeding, leeftijd, marketing en reclame, aandacht voor milieuaspecten, kennis van de koper
    - de beïnvloeding van het consumentengedrag in de tijd door bijvoorbeeld de tijd waarin men leeft, de vergrijzing, de technische ontwikkeling, aandacht voor veiligheid, aandacht voor milieuaspecten, inkomensontwikkeling
    - voorbeelden van sociale beïnvloeding van het consumentengedrag
  - 2 het gebruik van consumenteninformatie:
    - bijvoorbeeld het gebruik van: een vergelijkend warenonderzoek, consumententijdschriften en rubrieken, productinformatie, websites voor consumenten
  - 3 marketing en reclame:
    - de marketingmix is de gelijktijdige inzet en het in onderlinge samenhang gebruiken van de instrumenten:
      - productbeleid
      - prijsbeleid
      - plaatsbeleid
      - promotiebeleid
      - het onderscheid tussen commerciële reclame en ideële reclame
      - het onderscheid tussen informatieve en merkreclame
  - 4 technologische ontwikkelingen:
    - nieuwe technieken zoals e-commerce
    - snelle productveroudering, zoals bij mobiele telefoons, computers en hun randapparatuur
- 4 aan de hand van voorbeelden het belang van geld voor de economie en de huidige vormen van het betalingsverkeer beschrijven:
- de geldfuncties:
    - ruilmiddel
    - rekenmiddel
    - spaarmiddel
    - oppotmiddel (**N.B. Het verschil tussen sparen en oppotten hoeft niet te worden uitgelegd.**)
    - de courante vormen van betaling
    - het omgaan met de bankrekening, debetsaldo (rood staan) en creditsaldo (tegoed), debetrente, creditrente, berekenen van saldomutaties, telebankieren
- 5 motieven voor en gevolgen van sparen en lenen noemen en de rol van banken daarbij beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 rente als vergoeding voor het uitlenen van geld:
  - sparen en lenen als het overhevelen van koopkracht in de tijd
  - de motieven om te sparen:
    - voor een doel
    - uit voorzorg
    - renteopbrengst

- de motieven om te lenen
    - aanschaf van duurzame consumptiegoederen
    - opvangen van tijdelijke liquiditeitstekorten (N.B. Voor leerlingen kan gesproken worden van tijdelijke geldtekorten.)
    - opvang van calamiteiten
  - de hoogte van de rente is afhankelijk van rentepercentage, looptijd, hoogte van het gespaarde of geleende bedrag
  - 2 financiële instellingen als bemiddelaars tussen vragers en aanbieders van geld:
    - de gezinnen, de bedrijven en de overheid als vrager en aanbieder van geld
    - de financiële instellingen als doorgeefluik van geld en/of bemiddelaars tussen vragers en aanbieders
    - voorbeelden van financiële instellingen:
      - banken
      - bemiddelingsinstituten
- 6 aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie een voorgenomen koopbeslissing beoordelen

Hij/zij betreft daarbij

- 1 behoeften en prioriteiten:
    - de inventarisatie van behoeften en de rangschikking daarvan als onderdeel van het opstellen van een budgetplan
    - de noodzaak om budgetten af te stemmen op de (te verwachten) ontvangsten.
  - 2 budgettaire mogelijkheden ten aanzien van kopen, sparen en lenen en de gevolgen daarvan:
    - de financieringsproblemen:
      - aan de hand van een gegeven budgetplan beredeneren of een bepaalde aankoop mogelijk is, of prioriteiten in uitgaven gesteld moeten worden, of en hoe bezuinigd moet worden of besteed of gespaard moet worden, of gereserveerd of geleend moet worden
      - de (on)mogelijkheid/ zinvolheid van sparen bij (tijdelijke) liquiditeitsoverschotten
      - de (on)mogelijkheid van lenen als verantwoorde oplossing voor (tijdelijke) liquiditeitstekorten
  - 3 sociale en commerciële beïnvloeding:
    - sociale beïnvloeding
      - bijvoorbeeld: de smaak van een ander, de mening van de groep mensen waarin iemand zich thuis voelt
    - commerciële beïnvloeding door:
      - reclames, rol van het merk, de marketingtechnieken
  - 4 economisch maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en derde wereld:
    - het milieu:
      - de eigen gezondheid en die van anderen
    - de werkgelegenheid:
      - in eigen land versus andere landen
    - de ontwikkelingslanden:
      - bijvoorbeeld kinderarbeid
  - 5 eigen normen en waarden en die van anderen:
    - bijvoorbeeld normen en waarden ten aanzien van de economisch-maatschappelijke gevolgen voor milieu, werkgelegenheid en ontwikkelingslanden
  - 6 consumenteninformatie:
    - informatie voor consumenten is onder andere te vinden op de juiste websites, bij onafhankelijke deskundigen, in vergelijkende warenonderzoeken
    - informatie over de aard van het product vindt de consument bijvoorbeeld op keurmerken en labels
- 7 aan de hand van verzamelde of verstrekte consumenteninformatie, gegeven een aantal criteria, een beargumenteerde koopbeslissing nemen, daarbij rekening houdend met de gevolgen van die koopbeslissing voor zichzelf en voor anderen, en daarbij eventueel gebruik maken van ICT:
- de gevolgen waarmee rekening moet worden gehouden:
  - de eigen (markt)positie als koper
  - de gevolgen voor het budget
  - de invloed van de bestedingen op werkgelegenheid en milieu in zowel binnen- als buitenland (ook ontwikkelingslanden)

- de allocatieve werking van de bestedingen
- 8 uit een gegeven huishoudbudgetplan conclusies trekken over de financiële situatie van het samenlevingsverband en daarbij de eigen invloed beschrijven op beslissingen over de omvang en samenstelling van ontvangsten en uitgaven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de huishoudontvangsten:
  - inkomen uit arbeid:
    - loon of salaris, vakantiegeld, loon in natura
  - inkomen uit overdrachten:
    - kinderbijslag, huursubsidie, bijstand, studiebeurs, alimentatie
  - uitgekeerde winst
  - rente, huur
  - inkomen uit bezit:
    - rente, dividend, huur, pacht
- 2 de huishouduitgaven:
  - dagelijkse uitgaven:
    - huishoudelijke uitgaven (huishoudgeld), persoonlijke uitgaven (zakgeld)
  - vaste lasten, incidentele uitgaven:
    - de bestedingen (ten behoeve) van de kandidaat als deel van de gezinsbestedingen
    - de (gedeeltelijke) verantwoordelijkheid van de kandidaat nu en later voor en de (gedeeltelijke) invloed van de kandidaat op de bestedingen van het gezin
    - reserveringen
- 3 de financieringssituatie: overschotten, tekorten:
  - het budget versus de werkelijke ontvangsten en uitgaven:
    - een gegeven budgetplan vergelijken met de werkelijke ontvangsten en uitgaven over dezelfde periode en vaststellen of er sprake is van een tijdelijk of structureel liquiditeitstekort of overschot
- 4 herleiden van gegeven huishouduitgaven per week/ maand/ twee maanden/ kwartaal tot uitgaven per jaar en omgekeerd
- 5 berekening van het gemiddeld totaal aan uitgaven in een periode met gegeven boekingsstukken:
  - bijvoorbeeld de gemiddelde persoonlijke uitgaven per week berekenen met behulp van de boekingsstukken van een maand
- 6 instanties die behulpzaam kunnen zijn bij budgetproblemen:
  - het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting
  - de Consumentenbond
- 7 berekening van reservering per maand, gegeven de aanschafprijs of vervangingsprijs, de gebruiksduur en een eventuele restwaarde:
  - aan de hand van herkenbare behoeften voorbeelden van duurzame consumptiegoederen bijvoorbeeld een wasmachine, bromscooter, computer een voorbeeldberekening kunnen maken:
  - aanschafwaarde of vervangingswaarde – restwaarde/ gebruiksduur in maanden
- 8 berekening van de kilometerprijs en de kosten van verschillende vormen van vervoer gegeven de totale kosten in een periode en het aantal kilometers in deze periode:
  - kosten van fiets, bromscooter, auto, bus of trein

EC/K/5A Arbeid en productie, Produceren en het Bedrijfsleven

De kandidaat kan, met het oog op zijn rol in relatie tot arbeid en productie

- 1 aan de hand van voorbeelden uit het bedrijfsleven (handelsondernemingen) het verband leggen tussen de begrippen kosten, opbrengsten, winst en verlies en berekeningen in dit verband maken met behulp van verstrekte of verzamelde gegevens in een realistische context

Hij/zij betreft daarbij

- 1 afzet:
  - de afzet is de verkoop in eenheden.
- 2 omzet:
  - de omzet is de verkoop in eenheden maal de verkoopprijs exclusief BTW
- 3 verkoopprijs:
  - de verkoopprijs inclusief BTW is de consumentenprijs of winkelprijs:
    - de consumentenprijs/ winkelprijs is opgebouwd uit de inkoopprijs verhoogd met bedrijfskosten, een winstopslag voor de winst en de BTW
- 4 bedrijfskosten:
  - voorbeelden van bedrijfskosten:
    - huisvestingskosten, loonkosten, in- en verkoopkosten, afschrijvingskosten
    - het verschil tussen vaste en variabele kosten
- 5 brutowinst:
  - de brutowinst is het verschil tussen de omzet en de inkoopprijs van de verkopen (beide exclusief BTW)
  - de brutowinst is een percentage van de inkoopprijs
- 6 nettowinst:
  - de brutowinst verminderd met alle bedrijfskosten is de nettowinst
- 7 de BTW:
  - de kandidaat moet de volgende berekeningen kunnen uitvoeren:
    - vanuit de verkoopprijs exclusief BTW de verkoopprijs inclusief BTW kunnen bepalen
    - vanuit de verkoopprijs inclusief BTW de verkoopprijs exclusief BTW kunnen bepalen
    - $\text{verkoopprijs inclusief BTW} = \text{inkoopprijs exclusief BTW} + \text{brutowinstmarge (in geld of in procenten)} + \text{BTW}$
    - $\text{verkoopprijs exclusief BTW} - \text{inkoopprijs exclusief BTW} = \text{brutowinst}$
    - $\text{brutowinst} - \text{bedrijfskosten} = \text{resultaat (nettowinst of nettoverlies)}$

- 2 aan de hand van voorbeelden de samenhang verklaren tussen de begrippen arbeidsverdeling, arbeidsproductiviteit en welvaart en in dit verband arbeidsverdeling in en buiten het samenlevingsverband en tussen bedrijven onderscheiden

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de toegenomen afhankelijkheid tussen individuen, samenlevingsverbanden, bedrijven en overheid:
  - het begrip arbeidsverdeling:
    - de arbeidsverdeling tussen individuen onderling, tussen bedrijven en samenlevingsverbanden, tussen de bedrijven onderling en tussen de bedrijven en de overheid
    - de ruil als gevolg van arbeidsverdeling en de daardoor ontstane afhankelijkheid tussen individuen, samenlevingsverbanden, bedrijven en overheid
- 2 positieve en negatieve gevolgen van arbeidsverdeling:
  - de toename van de arbeidsproductiviteit
  - de welvaartstoename
  - een ver doorgevoerde arbeidsverdeling leidt tot vervreemding tussen werknemer/arbeider en eindproduct
- 3 factoren die de arbeidsproductiviteit beïnvloeden:
  - het begrip arbeidsproductiviteit (= productie per werkende per tijdseenheid)
  - arbeidsomstandigheden, scholing, arbeidsverdeling, arbeidsvoorwaarden, nieuwe technieken
- 4 emancipatorische aspecten bij arbeidsverdeling:
  - geen verschillen in toegankelijkheid van beroepen voor mannen en vrouwen
  - geen beloningsverschillen voor dezelfde arbeid
  - mogelijkheden voor deeltijdarbeid

- 5 interculturele aspecten bij arbeidsverdeling:
- integratie van de allochtone beroepsbevolking in verschillende functies in het arbeidsproces
- 3 aan de hand van voorbeelden uit eigen omgeving economische aspecten van betaalde en onbetaalde arbeid noemen/beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de eigen keuze ten aanzien van betaalde en/of onbetaalde arbeid binnen en buiten het samenlevingsverband:
  - het onderscheid tussen betaalde en onbetaalde arbeid
  - het onderscheid tussen (hoog)geschoolde en ongeschoolde arbeid
  - het onderscheid tussen uitvoerende en leidinggevende arbeid;
  - de keuze tussen betaald en onbetaald werk die mede afhankelijk is van de mate waarin betaald werk beschikbaar is;
  - het verschijnsel zwart werk waarin een deel van de betaalde arbeid plaatsvindt:
    - de waarde van deze productie wordt buiten de registratie gehouden (**N.B. Hierbij kan verwezen worden naar definities als die van het CBS.**)
- 2 de arbeidsmarkt, overschotten en tekorten:
  - de arbeidsmarkt als het geheel van vraag naar en aanbod van arbeid
  - de samenstelling van de vraag naar arbeid:
    - bezette arbeidsplaatsen en vacatures
  - de vraag naar arbeid van bedrijven en van de overheid
  - het aanbod van arbeid dat bestaat uit werkenden en werkzoekenden
  - een tekort op de arbeidsmarkt dat schaarste aan personeel betekent met gevolgen voor lonen, arbeidsvoorwaarden, internationale concurrentiepositie
  - een overschot op de arbeidsmarkt dat werkloosheid betekent met gevolgen voor lonen, arbeidsvoorwaarden, concurrentiepositie
- 4 vormen, oorzaken en gevolgen van geregistreerde en verborgen werkloosheid aan de hand van voorbeelden beschrijven/noemen, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau:
  - het (officiële) werkloosheidsbegrip (**N.B. Gedacht kan worden aan definities zoals die van CBS en CWI.**)
  - de over het land ongelijk verdeelde werkloosheid:
  - regionale werkloosheid
  - de over het jaar ongelijk verdeelde werkloosheid:
  - seizoenwerkloosheid
  - taken en werkzaamheden van de centra voor werk en inkomen (cwi):
  - arbeidsbemiddeling
  - werkloosheidsregistratie
  - regelen werkloosheidsuitkering
  - verwijzing
  - de verborgen werkloosheid/werkgelegenheid:
  - de werkloosheidscijfers/werkgelegenheidscijfers geven geen volledig beeld van de feitelijke situatie:
    - bijvoorbeeld de werkloosheidscomponent in de arbeidsongeschiktheidsverzekeringen, het niet of niet officieel vervullen van vacatures

Hij/zij betreft daarbij

- 1 stagnatie/ daling van de vraag naar goederen en diensten:
  - conjuncturele werkloosheid die aan de vraagkant veroorzaakt kan worden door daling/ stagnatie van de bestedingen (consumptie, investeringen, export, overheidsbestedingen)
  - de vicieuze cirkel tussen bestedingen en werkloosheid
- 2 veranderingen in de aanbodkant van de economie:
  - oorzaken van structurele werkloosheid aan de aanbodkant zijn bijvoorbeeld:
    - vervanging van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel
    - verplaatsing van productie naar een andere regio of naar het buitenland
    - vraag en aanbod van arbeid die niet goed op elkaar zijn afgestemd
    - vervanging van bestaande producten door nieuwe producten met eenzelfde doel
    - nieuwe technieken die van invloed zijn op de omvang van de productie en de productiviteit

- 3 gevolgen voor inkomenssituatie, sociale situatie:
    - inkomensdaling
    - gemis aan sociale contacten
  - 4 kosten van werkloosheidsuitkeringen:
    - de samenhang tussen de omvang van de werkloosheid en de kosten van de werkloosheidsuitkeringen
  - 5 sociale onrust/politieke instabiliteit:
    - bijvoorbeeld staking van werknemers bij dreiging massaontslag
- 5 aan de hand van voorbeelden mogelijkheden tot bestrijding van werkloosheid noemen beschrijven, zowel in de eigen omgeving als op nationaal niveau

Hij/zij betreft daarbij

- 1 vergroten van de vraag naar goederen en diensten:
    - toename van de bestedingen door het verhogen van de inkomens, het verlagen van de belastingen en sociale premies
    - het verhogen van overheidsuitgaven door het aanbesteden (het laten uitvoeren of het laten aannemen) van werken en het verlenen van subsidies
    - het verlagen van de prijzen door efficiënter te werken en/of innovatie (de technologische ontwikkelingen)
  - 2 maatregelen in het kader van beloningen:
    - relatie tussen loonhoogte en de vraag naar arbeid
    - beïnvloeding van loonkosten via de belastingen
    - loonkostensubsidies
  - 3 maatregelen in het kader van arbeidstijd/ bedrijfstijd:
    - verkorting van de arbeidstijd om meer mensen aan het werk te helpen, (tijdelijke) verlenging van de arbeidstijd bij piekproductie
    - verlenging van de bedrijfstijd om de productie te vergroten, de vaste kosten per eenheid te beperken en daardoor goedkoper te produceren
  - 4 kinderopvang:
    - kinderopvang als mogelijkheid om personeel aan te trekken en zodoende de mogelijkheid te bieden om zorg en werk te combineren
    - de inspanning die overheid (subsidie) en werkgevers leveren om de kinderopvang te organiseren
  - 5 scholing:
    - scholing waardoor de mogelijkheid ontstaat vraag en aanbod op deelmarkten beter op elkaar af te stemmen
    - scholing als kostenpost en investering
  - 6 voorlichting:
    - de kandidaat moet zicht hebben op de inkomensachteruitgang bij werkloosheid en op omscholingsmogelijkheden
- 6 in verschillende situaties van productie beschrijven dat zich keuzeproblemen voordoen in de afweging van kosten tegenover baten in engere zin en in de afweging van maatschappelijke kosten en baten:
- de kandidaat weet dat er verschil bestaat tussen bedrijfskosten (onderdeel van de verkoopprijs) en de kosten die niet in de verkoopprijs zijn opgenomen
  - de maatschappelijke kosten/ opbrengsten zijn soms moeilijk of in het geheel niet in geld uit te drukken
  - de productie en de consumptie kunnen positieve of negatieve bijwerkingen hebben, die worden ondervonden door anderen dan degenen die ze hebben veroorzaakt

EC/K/6 Overheid en bestuur

De kandidaat kan, met het oog op zijn rol als burger

- 1 aan de hand van voorbeelden de functies van de overheid in de Nederlandse economie beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de overheid als leverancier of producent van goederen en diensten:
  - de collectieve sector is het domein waarin de productie en de consumptie van de overheid plaatsvindt
  - het parlement is het wetgevend en controlerend orgaan voor de voorbereidende en uitvoerende overheid (rijksbegroting, miljoenennota)
  - de collectieve sector is onder te verdelen in:
    - de overheidssector (rijksoverheid en lagere overheden) waarbij inbegrepen de gesubsidieerde sectoren
    - de sector sociale zekerheid **(N.B. Deze definities plegen in de loop van de tijd te veranderen. Er kan verwezen worden naar definities van het CBS en/of CPB.)**
- 2 de overheid als werkgever:
  - in formele zin is de overheid de werkgever van de ambtenaren, daarnaast heeft de overheid een belangrijke invloed in de gesubsidieerde sectoren zoals gezondheidszorg, onderwijs, welzijnswerk enzovoort
- 3 de overheid als verantwoordelijke voor aanvullende, corrigerende en voorwaardenscheppende activiteiten:
  - onderscheid tussen collectieve sector en particuliere sector
  - voorbeelden van aanvullende, corrigerende en voorwaardenscheppende activiteiten:
    - deelname in of eigenaar van bedrijven, wetgeving en sancties, subsidies en heffingen, infrastructuur, politie, onderwijs, bestedingen in de particuliere sector
  - de verhouding tussen actieven en niet-actieven **(N.B. Het gaat hierbij niet om ingewikkelde berekeningen, maar bijvoorbeeld om interpretaties van wijzigingen.)**
  - de vrijheid voor consumenten en producenten in de Nederlandse economie binnen de door de overheid gestelde randvoorwaarden zoals de wetgeving voor de productaansprakelijkheid, de kwaliteit van de verkochte goederen, de hoogte van de prijzen, het bestemmingsplan van een bepaald gebied en het bevorderen van de concurrentie

- 2 aan de hand van voorbeelden uit het eigen dagelijks leven overheidsontvangsten en overheidsuitgaven noemen en beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 BTW:
  - BTW als consumentenbelasting die door de leverancier wordt afgedragen
  - berekeningen met BTW (zie hiervoor EC/K/5A.1)
- 2 accijns:
  - accijns als belasting waarmee de overheid het consumentengedrag kan beïnvloeden
  - met behulp van verstrekte gegevens kunnen bepalen welk aandeel accijns uitmaakt van de prijs van producten waarop accijns geheven wordt
- 3 loon- en inkomstenbelasting:
  - een loonstrookje kunnen lezen
  - loonheffing:
    - loonbelasting en premie volksverzekeringen
  - loonheffing die de werkgever inhoudt op het loon van de werknemer
  - ondernemers en zelfstandige beroepsbeoefenaren die inkomstenbelasting afdragen over hun winst
- 4 houderschapsbelasting:
  - de motorrijtuigenbelasting als voorbeeld van een houderschapsbelasting
  - met behulp van tabellen de motorrijtuigenbelasting kunnen bepalen voor voertuigen die gebruikmaken van benzine, diesel en lpg
- 5 gemeentelijke belastingen:
  - het recht van gemeenten om zelfstandig een aantal belastingen te heffen en de tarieven daarvan vast te stellen

- de Onroerende Zaak Belasting, de Rioolrechten en de Afvalstoffenheffing
- 6 de uitgaven naar departement:
- de kandidaat heeft een globaal inzicht in de taken van de departementen
  - aan de hand van overzichten, gebaseerd op de miljoenennota, dient de kandidaat inzicht te tonen in de naar uitgaven vastgestelde rangorde van de departementen
- 3 aan de hand van voorbeelden de verschillende vormen van sociale zekerheid beschrijven:
- het doel van het sociale zekerheidsstelsel:
    - bestaanszekerheid verschaffen
    - inkomensherverdeling
  - aan de hand van gegeven informatie over een of meer sociale wet(ten) vragen beantwoorden of opdrachten maken over bijvoorbeeld de financiering, het nut, de doelgroep, de verstrekking van de uitkering
  - het onderscheid tussen werknemers- en volksverzekeringen
  - het onderscheid tussen sociale voorzieningen en sociale verzekeringen
  - de ontwikkeling van de kosten van het stelsel van sociale zekerheid:
  - de toename van de kosten door de vergrijzing
  - de bezuiniging op de kosten door:
    - minder uitkeringen, fraudebestrijding, aanscherpen van de eisen, verlaging van de uitkeringen
    - de marktwerking waarbij de overheid het stelsel van sociale zekerheid (deels)aan de markt over laat

EC/K/7 Internationale ontwikkelingen

De kandidaat kan, met het oog op zijn/haar rol als burger

- 1 aan de hand van voorbeelden uit het eigen dagelijks leven het belang van het buitenland voor de Nederlandse economie beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 consumptie:

- de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de consumptie
- de samenstelling van de Nederlandse import:
  - grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten
- de factoren die de omvang van de import bepalen:
  - assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen
- noodzakelijke import
- de belangrijkste toeleverende handelspartners van Nederland
- het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland
- de invloed van wisselkoersen op de prijs van de binnenlandse consumptie **(N.B. Het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil.)**
- de Nederlandse import als percentage van het nationale inkomen

- 2 productie:

- de afhankelijkheid van Nederland van het buitenland voor de productie:
  - de verwerking van buitenlandse grondstoffen
  - de handel in buitenlandse producten en diensten
  - het buitenland als afzetgebied
  - klimaat en technologie
- de samenstelling van de Nederlandse export:
  - grondstoffen en eindproducten, goederen en diensten
- de factoren die de omvang van de export bepalen:
  - assortiment, kosten en kwaliteitsverschillen, doorvoer
- de invloed van de productie op investeringen, werkgelegenheid en milieu in Nederland
- de belangrijkste handelspartners van Nederland
- het relatief grote aandeel van de Europese Unie in de handel van Nederland
- de invloed van wisselkoersen export en import **(N.B. Het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op import en export.)**
- de Nederlandse export als percentage van het nationale inkomen

- 3 werkgelegenheid:

- de invloed van export en van import op de werkgelegenheid
- de invloed van de internationale concurrentiepositie op de werkgelegenheid
- Nederland als open economie
- de samenhang tussen internationale arbeidsverdeling en internationale welvaart

- 2 aan de hand van voorbeelden uit eigen dagelijks leven het belang van de Europese Unie beschrijven:

- de lidstaten van de Europese Unie (EU) en van de eurozone (EMU)
- vrij verkeer van goederen, diensten, personen en kapitaal

Hij/zij betreft daarbij

- 1 consumptie:

- de invloed op de consumptie door:
  - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
  - gemeenschappelijke importheffingen
  - de toenemende concurrentie
  - het gebruik van de euro binnen de eurozone

- 2 export:

- de invloed op de export door:
  - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
  - de toenemende concurrentie
  - het gebruik van de euro binnen de eurozone

- 3 werkgelegenheid:
  - de invloed op de werkgelegenheid door:
    - vrij verkeer van goederen en diensten binnen de EU
    - gemeenschappelijke importheffingen
    - de toenemende concurrentie
    - het gebruik van de euro binnen de eurozone
    - internationale concurrentievervalsing door subsidies en heffingen van de EU
- 4 coördinatie van economische politiek:
  - bescherming van de concurrentiepositie van de bedrijven in de EU-landen ten opzichte van de bedrijven uit andere landen
  - bevordering van een eerlijke concurrentie tussen bedrijven binnen de EU
  - gemeenschappelijke afspraken over het begrotingsbeleid van de nationale overheden:
    - tekort beperken
    - belastingpolitiek afstemmen
  - milieumaatregelen binnen EU-verband
  - de rol van de Europese Centrale Bank:
    - bankbiljettencirculatie
    - rente vaststellen
    - waarde van de euro bewaken
  - het belang van de waarde van de euro in relatie tot dollar, yen en pond (**N.B. Het is niet de bedoeling te vragen naar kwantitatieve effecten op het binnenlands prijspeil en dergelijke.**)

- 3a oorzaken en gevolgen van onderontwikkeling in ontwikkelingslanden noemen en de invloed van internationale handel op de welvaartsverdeling in de wereld beschrijven:
- de welvaartsverdeling in de wereld blijft ongelijk:
  - langzame groei van de welvaart in de ontwikkelingslanden
  - snelle groei van de welvaart in de rijke landen

Hij/zij betreft daarbij

- 1 kenmerken van economische (onder)ontwikkeling:
  - de kenmerken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - laag inkomen per hoofd van de bevolking
    - grote werkloosheid
    - ondervoeding
    - snelle bevolkingsgroei
    - analfabetisme
    - beperkte technische ontwikkeling
    - eenzijdige economische structuur
    - slechte positie op de wereldmarkt
    - ongelijke inkomensverdeling
- 2 oorzaken en gevolgen van economische (onder)ontwikkeling:
  - de oorzaken van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - tekort aan natuurlijke hulpbronnen
    - beperkte scholing en technische kennis
    - gebrekkige infrastructuur
    - snelle bevolkingsgroei
    - de invoerrechten van de rijke landen
    - internationale schuldverplichtingen
    - rampen en conflicten
    - politieke instabiliteit
  - de gevolgen van onderontwikkeling zijn bijvoorbeeld:
    - armoede
    - werkloosheid
    - lage levensverwachting
    - internationale schuldenproblematiek
    - politieke instabiliteit

- 3 economische onderontwikkeling als een vicieuze cirkel:
- een voorbeeld van een vicieuze cirkel: als gevolg van een laag inkomen kan weinig gespaard en geïnvesteerd worden. Hierdoor is slechts een geringe uitbreiding van de productie(capaciteit) mogelijk waardoor het inkomen per hoofd laag blijft.

- 3b oorzaken en gevolgen van welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen beschrijven:
- de oorzaken van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld:
  - lage wereldmarktprijzen (gevolgen voor de ruilvoet, N.B. geen berekening)
  - de invoerrechten van de rijke landen
  - de gevolgen van de welvaartsverschillen tussen rijke en arme landen zijn bijvoorbeeld:
  - de immigratie in de rijke landen
  - geldstroom van arm naar rijk vanwege de schulden

Hij/zij betreft daarbij

- 1 hoogte van het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking in Nederland in vergelijking met dat van andere landen:
  - nationaal inkomen en nationaal inkomen per hoofd van de bevolking
- 2 het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking als gebrekkige maatstaf voor internationale welvaartsvergelijking:
  - het nationale inkomen (per hoofd van de bevolking) is een gebrekkige maatstaf, er wordt bijvoorbeeld geen rekening gehouden met:
    - zelfvoorziening
    - ongelijke inkomensverdeling
    - onbetaalde productie
    - factoren zoals de situatie in de gezondheidszorg, het analfabetisme

- 4 maatregelen en (eigen) activiteiten beoordelen op hun bijdragen aan de verkleining van de mondiale welvaartsverschillen:
- maatregelen zoals:
    - verhoging/ verbetering ontwikkelingssamenwerking
    - vermindering invoerrechten rijke landen
    - contingentering
    - (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden
    - grondstofovereenkomsten/ buffervoorraden
  - eigen activiteiten zoals:
    - giften
    - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden

Hij/zij betreft daarbij

- 1 werkgelegenheid:
  - de invloed op de werkgelegenheid in Nederland en in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - vermindering invoerrechten
    - gebonden hulp
    - aankoop goederen en diensten uit ontwikkelingslanden
- 2 inkomen:
  - de invloed op het inkomen in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - hulp bij de verbetering van de landbouw en industrie
    - aankoop van producten in ontwikkelingslanden
    - grondstofovereenkomsten
- 3 bestedingsmogelijkheden:
  - de invloed op de bestedingsmogelijkheden in ontwikkelingslanden bijvoorbeeld door:
    - giften bij acties
    - noodhulp
    - buitenlandse investeringen
    - (gedeeltelijke) kwijtschelding van schulden van ontwikkelingslanden

- 5 de werking verklaren van maatregelen om onderontwikkeling te verminderen en de rol van de overheid en particulieren daarbij beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de maatregelen:
  - internationale hulp
  - (gunstige) voorwaarden bij leningen
  - bevorderen van vrije wereldhandel
  - handelsovereenkomsten
  - grondstofovereenkomsten
- 2 het Nederlands ontwikkelingsbeleid:
  - noodhulp
  - financiële hulp
  - kennis
  - hulp gericht op bepaalde landen/ groepen:
    - de genoemde maatregelen en het Nederlandse ontwikkelingsbeleid hebben effecten op:
      - werkgelegenheid
      - inkomen
      - bestedingen
  - de overheid is verantwoordelijk voor bijvoorbeeld:
    - ontwikkelingssamenwerking
    - internationale overeenkomsten
  - particulieren zijn verantwoordelijk voor bijvoorbeeld:
    - eigen activiteiten
- 3 invloed op overheid:
  - onderscheid tussen noodhulp (korte termijn) en structurele hulp (lange termijn)

EC/V/1 Verrijkingstof

De kandidaat kan in samenhang met exameneenheden 1, 2, 3, 4A, 5A, 6, 7

- 1 aan de hand van een actuele context ontstaan, ontwikkeling en vermindering van het begrotingstekort en de staatsschuld beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de ontvangsten:
  - belastingen op consumentenbestedingen:
  - BTW:
    - de omzetbelasting (BTW) wordt in de EU geheven volgens het systeem van de toegevoegde waarde
    - de omzetbelasting moet de kandidaat kunnen noemen: de grondslag, de tarieven, de inningwijze en de wijze van berekenen (zie EC/K/5A.1)
    - voor de BTW gelden verschillende tarieven die in de EU-landen onderling nog verschillen en daardoor invloed kunnen hebben op het kooppatroon van de EU-burgers, de ontvangsten van de overheid en de werkgelegenheid in eigen land **(N.B. De hoogte van de verschillende tarieven in de verschillende landen worden gegeven.)**
  - accijns:
    - accijns op verbruiksgoederen:
      - de kandidaat moet een (cijfermatig) inzicht hebben in het prijsverhogende effect op producten
  - belastingen op inkomen en winst:
    - loon- en inkomstenbelasting:
      - loondienst versus zelfstandig ondernemerschap (zelfstandige beroepsbeoefenaren en eenmanszaken)
    - vennootschapsbelasting:
      - de nettowinst van de naamloze en besloten vennootschappen als heffingsgrondslag
  - belastingen op bezit:
    - houderschapsbelasting:
      - met behulp van tabellen de hoogte van de motorrijtuigenbelasting kunnen bepalen
      - het belang van de motorrijtuigenbelasting voor de overheidsbegroting, rekening houdend met de belasting van het bezit en/of het gebruik van het voertuig
  - gemeentelijke belastingen:
    - onroerende zaakbelasting als belangrijkste component van de gemeentelijke belastingen:
      - per gemeente een verschil in belastingregime, kwijtschelding- en inningbeleid
      - de basisprincipes van de aanslag, het tarief en de heffing van de onroerende zaakbelasting
    - niet belastingmiddelen:
      - voorbeelden: aardgasbaten, boetes, milieuheffingen, opbrengsten uit deelnemingen in naamloze vennootschappen (bijvoorbeeld De Nederlandse Bank en de Nederlandse Aardolie Maatschappij)
- 2 de uitgaven:
  - de indeling van de uitgaven van de overheid:
    - naar departement:
      - een globaal inzicht in de taken van de departementen
      - inzicht in de naar uitgaven vastgestelde rangorde van de departementen aan de hand van overzichten, gebaseerd op de miljoenennota, dient de leerling te bezitten
  - de ontwikkeling van de omvang van de staatsschuld en de maatregelen om de staatsschuld te verminderen:
    - het begrotingstekort/ begrotingsoverschot:
    - de ontwikkeling van de staatsschuld in relatie tot het tekort/ overschot van de overheid

- de druk van rente en aflossing op de uitgaven van de overheid
- de maatregelen om begrotingstekort en staatsschuld te verminderen, mede in het kader van afspraken in de EMU (zie K7/02/04) **(N.B. Binnen een gegeven casus kan gevraagd worden naar dit soort maatregelen. Parate kennis van zaken als het stabiliteitspact wordt niet verondersteld.)**

- 2 de systematiek van loon- en inkomstenbelasting beschrijven en aan de hand van verstrekte en/of verzamelde gegevens berekeningen uitvoeren, eventueel met gebruik van ICT, zoals het doen van aangifte met behulp van het belastingaangifte programma IB van de belastingdienst

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de uitgangspunten van belastingheffing:
    - draagkrachtbeginsel
    - profijtbeginsel
    - het draagkrachtbeginsel, het profijtbeginsel en het solidariteitsbeginsel aan de hand van voorbeelden kunnen herkennen
    - de proportionele en progressieve belastingheffing
  - 2 de inningwijze van de loon- en inkomstenbelasting en de premieheffing volksverzekeringen:
    - de inning van de loonheffing vindt plaats door de werkgever die aan de hand van tabellen de hoogte van de loonbelasting en de premie voor de volksverzekeringen bepaalt:
      - de werkgever draagt de ingehouden loonheffing af aan de belastingdienst
      - iedere in dienst getreden werknemer dient een loonbelastingverklaring te ondertekenen
    - de inning van inkomstenbelasting vindt plaats aan de hand van een door de belastingplichtige ingevuld aangifteformulier:
      - de belastinginspecteur berekent aan de hand van de aangifte de inkomstenbelasting en legt de aanslag op
  - 3 berekening van de te betalen loon- en inkomstenbelasting en premie volksverzekeringen aan de hand van gegevens, met behulp van een toelichting:
    - elementen die van toepassing zijn bij de berekening zijn bijvoorbeeld aftrekposten, eigenwoningforfait, heffingsgrondslag, heffingskorting, arbeidskorting en de vermogensrendementsheffing
    - de berekening kan betrekking hebben op inkomen uit arbeid, winst uit onderneming, inkomen uit vermogen (fictieve rendementsheffing)
- 3 oorzaken en functies van inkomensverschillen beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de factoren die de hoogte van het inkomen beïnvloeden:
  - schaarste
  - productiviteit
  - macht
  - scholing
  - mate van verantwoordelijkheid
  - leeftijd
  - zwaarte en (on)aangenaamheid van het werk
- 2 de beperkte betekenis van welvaartsvergelijking op basis van het inkomen per hoofd in relatie tot:
  - inkomen versus vrije tijd
  - kwaliteit van het bestaan
  - milieu

- 4 de werking van de instrumenten die de overheid heeft om inkomensverschillen te beïnvloeden uitleggen

Hij/zij betreft daarbij

- 1 nivelleren/denivelleren (**N.B. geen berekeningen**):
- de begrippen nivelleren en denivelleren als veranderingen in de inkomensverhoudingen:
    - de verschillende manieren van inkomens(de)nivellering:
      - subsidies
      - aftrekposten
      - de heffing van de loon- en inkomstenbelasting
      - loonstijging in euro's
      - inkomensoverdrachten en sociale zekerheid

- 5 oorzaken en gevolgen van de waardeverandering van geld beschrijven

Hij/zij betreft daarbij

- 1 de meting van inflatie/deflatie met behulp van de consumentenprijsindex (**N.B. geen berekeningen**):
- het begrip inflatie in de betekenis van algemene prijsstijging van goederen en diensten
  - de waardevermindering van het geld als gevolg van prijsstijging
  - de reden voor en de betekenis van de wegingsfactoren bij het bepalen van de inflatie door middel van de consumentenprijsindex (**N.B. Uitvoerige berekeningen met wegingsfactoren zullen niet worden gevraagd.**)
- 2 oorzaken van prijsveranderingen:
- de belangrijkste oorzaken van prijsstijging:
    - de vraag naar goederen en diensten overtreft het aanbod
    - als de kosten stijgen (ook stijging van belastingen en prijzen van overheidsdiensten) wordt dit doorberekend in de prijzen
    - de gestegen prijzen van geïmporteerde goederen worden doorberekend in de prijzen
    - vergroting van de winstmarges leidt tot hogere prijzen
- 3 gevolgen van prijsveranderingen:
- de belangrijkste gevolgen van prijsstijging:
    - daling koopkracht
    - onzekerheid in het economisch verkeer
    - verslechtering (internationale) concurrentiepositie
    - verandering in de vermogensposities
    - daling besparingen

- 6 prijscompensatie beschrijven als middel om koopkrachtverlies tegen te gaan

Hij/zij betreft daarbij

- 1 samenhang tussen de begrippen nominaal inkomen, prijscompensatie en reëel inkomen:
- de samenhang tussen de stijging van het nominaal inkomen en de stijging van het reëel inkomen, rekening houdende met inflatie
  - het handhaven van de koopkracht door afspraken over de doorberekening van de gestegen prijzen in de nominale lonen (prijscompensatie)
- 2 berekeningen:
- de reële inkomensverandering mag berekend worden met de formule:
    - $\text{nominale verandering in \%} - \text{inflatie in \%} = \text{reële verandering in \%}$

EC/V/3 Vaardigheden in samenhang

De kandidaat kan de vaardigheden uit het kerndeel in samenhang toepassen.